

Tálas Péter

A többdimenziós, a többszintű és a multikauzális konfliktuselemzés

A többdimenziós (multi-dimensional), a többszintű (multi-level) és multikauzális (multi-causal) konfliktuselemzési módszerek a biztonság fogalmának kiszélesedésével, a biztonságban meghatározó szerepet játszóknak számának növekedésével és a konfliktusok komplex természetének mind mélyebb megismerésére vonatkozó növekvő igénnyel párhuzamosan váltak egyre általánosabban elfogadottá a konfliktuselemzés területén. Az említett módszerek nem képeznek önálló konfliktuselemzési iskolákat, sőt vitatható az is, hogy egyes szerzők joggal hivatkoznak-e önálló konfliktuselemzési modellre e vizsgálati eljárásokkal kapcsolatban. (MASON–RYCHARD 2005; DUDOUET 2006; NICAISE 2014; IMSD 2017)

Részben azért, mert a konfliktuselemzést a gyakorlatban alkalmazó konfliktuskezelő intézmények napjainkban már valamennyi említett módszer elemeit felhasználják munkájukban, és csupán a konfliktuselemzés oktatása kapcsán különítik el a módszereket. Részben pedig azért, mert a nemzetközi kapcsolatok nagy elméleti iskoláinak és irányzatainak képviselői úgy alkalmazzák ezeket a módszereket, még inkább egyes elemeiket, hogy megtartják a konfliktusok kialakulásának okairól és megoldásaik lehetőségeiről vallott saját alapszemléletüket. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy azt a nemzetközi kapcsolatok nagy irányzatainak szinte valamennyi jelentős képviselője elismeri, hogy a többdimenziós, a többszintű és multikauzális konfliktuselemzés jelentősen bővítette a konfliktusokról, illetve a konfliktusok kezelésének lehetőségeiről felhalmozott tudásunkat.

1. A többdimenziós konfliktuselemzés

Amikor a koppenhágai iskola képviselői 1998-ban *A biztonság új elemzési keretei* című munkájukban a katonai mellett a biztonság új szektoraiként jelölték meg a politikai, a gazdasági, a társadalmi és a környezeti biztonság dimenzióit, csupán összefoglalták és elméletileg megerősítették azokat a biztonság fogalmának kiterjesztésére irányuló törekvéseket, amelyek az 1970-es évektől jelentek meg a nemzetközi biztonsági tanulmányok szakirodalmában. (BUZAN – WEVER – DE WILDE 1998, 49–162.) Fő állításuk viszonylag egyszerűen összefoglalható: a biztonság bármely szektorában kialakulhatnak olyan helyzetek és konfliktusok, amelyek politikailag artikulálódva hatnak/hathatnak az államok és régiók biztonságára, így a nemzetközi biztonságra is. Ez a felismerés megerősítette a konfliktuselemzés képviselőinek helyzetét, akiknek figyelme a hidegháború időszakában elsősorban a konfliktusok (állami) szereplőinek viselkedésére, az 1990-es években a konfliktus jellegének és okainak mélyebb feltérképezésére irányult, a 2000-es évektől pedig egyre inkább a konfliktusok dinamikájának vizsgálatára fókuszál.

A többdimenziós konfliktuselemzési módszer – a szereplők más módszerekkel való feltérképezését követően – elsősorban a *konfliktus jellegének*, tényleges *profiljának* meghatározásához segíti hozzá az elemzőket. Olyan kérdésekre igyekszik választ kapni, mint hogy milyen politikai, gazdasági vagy társadalmi-kulturális összefüggései vannak egy adott konfliktusnak – például földrajzi vagy geopolitikai helyzet, a lakosság- vagy társadalmi összetétel, politikai és gazdasági struktúra, környezeti viszonyok. Melyek a konfliktus kapcsán felmerülő politikai, gazdasági, ökológiai és társadalmi kérdések – például választások, reformok, társadalmi hálózatok felbomlása, bizalmatlanság, menekültek visszatérése, katonai és polgári halálesetek, fegyveres erők jelenléte, elaknásított területek, HIV/AIDS, klímaváltozás stb. A biztonság mely szektorának ellentmondásai vagy érdek-összeütközései húzódnak meg a konfliktus hátterében – politikai, gazdasági, társadalmi, környezeti, katonai. Milyen konkrét, a konfliktustól érintett területek azonosíthatók, és melyek azok, amelyeket a későbbiekben érinthet a konfliktus hatása – például felfegyverzett csoportok által uralt területek, háborús frontvonal a természeti erőforrások, a létfontosságú infrastruktúrák vagy közlekedési útvonalak közelében, a társadalmilag kirekesztett rétegek szociális helyzetének romlása, illetve van-e történeti előzménye egy adott konfliktusnak – például voltak-e kritikus események,

tárgyalási kísérletek, külföldi beavatkozás. Vagyis a konfliktusok profiljának többdimenziós konfliktuselemzés útján történő meghatározása elsősorban az ellentétek hátterének és történetének megértésére irányul. (*Conflict Sensitivity*, 2. fejezet, 2015, 3.)

A délszláv háborúk hátteréről

A többdimenziós konfliktusok tanulságos példái voltak az 1991–1995 között zajló délszláv háborúk, amelyek formálisan a jugoszláv tagköztársaságok függetlenségéért indultak. Az etnikailag viszonylag zárt Szlovénia esetében az úgynevezett tíznapos háború lényegében amiatt az *alkotmányjogi vita* miatt robbant ki, hogy a tagköztársaságnak joga van-e egyoldalúan kilépni a föderális jugoszláv rendszerből. Az alkotmányjogi vita mögött természetesen más, erősebb motívumok is a föderációból való kilépésre és függetlenégre ösztönözték a két legfejlettebb jugoszláv tagköztársaságot – Szlovéniát és Horvátországot. Egyfelől az Európai Közösségekhez való közeledésnek az 1980-as évek végén megnyíló lehetősége, amely elsősorban az említett két köztársaság számára jelentett reális *modernizációs perspektívát*, másfelől viszont az a félelem, hogy a jugoszláv föderáció foglyaiként esetleg lemaradnak az integráció lehetőségéről, és így a fejlett centrum és a leszakadó periféria innenső oldalán rekednek. A szlovén és horvát *függetlenségi törekvések* ugyanakkor ellentétesek voltak a szerbek egyébként szintén teljesen legitim egységtörekvéseivel, vagyis Jugoszlávia fenntartásával, amelynek Szerbián kívüli három tagköztársaságában (Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Montenegró) a szerbség 40 százaléka élt. A szemükben Jugoszlávia legfőbb értelme tehát az volt, hogy biztosíthatta a szerb nemzet állami egységét. Ez a mélyebb és fundamentálisabb elmentét húzódott meg tehát az államjogi viták mögött. Mivel a nemzetközi közösség a polgárháború kezdetén még az egységes Jugoszlávia fenntartása mellett érvelt, Slobodan Milošević lényegében erre hivatkozva indította el Ljubljana elleni korlátozott katonai akcióját, amely azonban egy politikailag, katonailag és médiaszempontból egyaránt jól szervezett össznépi szlovén ellenállással találta szemben magát. A szlovén elszakadás azonban megállíthatatlanná tette a háborús lavinát, felerősítette ugyanis a többi, nem szerb etnikai csoport menekülési politikáját, mert senki nem akart egy nagyszerb dominanciájú Kis-Jugoszláviában rekedni. Horvátország, még inkább pedig Bosznia-Hercegovina esetében

azonban már nem a föderáció és tagköztársaságok közötti alkotmányjogi viták határozták meg a fegyveres küzdelem karakterét, hanem azok az éles *etnikai-nemzetiségi ellentétek* és feszültségek, amelyek már az 1980-es évek elejétől érzékelhetők voltak az egykori Jugoszláviában. Részben ennek meg nem értése vezetett oda, hogy a nyugati hatalmak által 1991 őszétől kidolgozott és a békés multietnikus együttélésre alapozott béketervek sorra megbuktak, a helyi szereplők csupán akkor fogadták el azokat, amikor fegyveres küzdelmek és etnikai tisztogatások eredményeképpen lényegében homogén etnikai tömbök alakultak ki a volt tagköztársaságok területén. (JUHÁSZ et al. 2003, 11–12.)

Az ukrajnai válsággal kapcsolatos orosz megfontolásokról

Ugyancsak a többdimenziós – *biztonsági, geopolitikai, gazdasági és nemzetiségi* – megfontolások vezették 2014-től az Oroszországi Föderáció Ukrajnával szembeni konfliktusos politikáját is. Moszkva számára a 2013 novemberétől zajló kormányellenes ukrán tüntetések, majd a Janukovics-rezsim bukása nem csupán azt üzenték, hogy Ukrajna közeledni kíván az ellenségnek tekintett NATO-hoz és a gazdasági vetélytárs Európai Unióhoz, de azt is, hogy ezzel Oroszország elvesztheti a geopolitikai határzónáját alkotó legfontosabb pufferállamot. Moszkva ugyanis – mivel Oroszországnak Európa felé közismerten nincsenek természetes geopolitikai határai – mindig politikai értelemben vett geopolitikai határzóna kialakítására törekedett. A második világháború után ezt tette Kelet-Közép-Európában a KGST és a Varsói Szerződés létrehozásával, majd a kétpólusú világrend és a Szovjetunió felbomlását követően Fehéroroszországgal. Emellett Ukrajna orosz érdekszférában való megtartása azért is fontos a moszkvai vezetésnek, mert Ukrajna nélkül jelentősen csökkennének a posztszovjet térség Eurázsiai Gazdasági Közösség keretén belüli integrációjának valódi esélyei. Mert igaz ugyan, hogy az ukrán gazdaságot 1992 óta több mély válság is sújtotta, de potenciálisan még így is a posztszovjet térség Oroszország utáni legerősebb gazdasága. Végül szerepet játszott az Ukrajnával szembeni fellépésben (a Krím félsziget annektálásában és a kelet-ukrajnai szeparatizmus támogatásában) az is, hogy Ukrajnában nagyszámú orosz nemzetiségű, illetve anyanyelvű lakos él kisebbségben, akiknek érdekvédelmét az Oroszországi Föderáció megalakulásától kezdve az egyik

legfontosabb törekvésének tartja. Lényegében jó ideig ez húzódozott meg a kelet-ukrajnai szeparatizmus támogatása mögött is abban a reményben, hogy az orosz ajkú ukrán lakosságot az új kijevi politika ellen hangolva sikerülhet egy olyan Oroszország által befolyásolt területi-politikai entitást létrehozni Ukrajnában (Novorosszija), amely egy két részből álló föderatív államszervezet létrejöttéhez vezet, ahol az orosz befolyás alatt álló államrésznek alkotmányos vétőjoga lesz a kijevi döntésekkel szemben. (TÁLAS 2014b, 114–115.)

Az afrikai szegénység okairól

Végül a többdimenziós problémák körébe sorolhatjuk a Száhel és a szudáni szavanna övezet lakosságának szegénységét is, amelynek okai az oktatás – alacsony iskolalátogatási arány és kevés elvégzett iskolai év –, az egészségügyi ellátás hiányosságaira – magas gyermekhalandóság, alultápláltság –, valamint az alacsony életszínvonalra – az elektromosság, a szennyvíztisztítás, az egészséges ivóvíz hiánya, a háztartási szemét tüzelőanyagként való használata – vezethetők vissza. (ALKIRE et al. 2016) A szegénység viszont – miként arra számos vizsgálat és tanulmány hívja fel a figyelmet – jelentősen növeli az itt élők társadalmi-gazdasági sebezhetőségét és annak valószínűségét is, hogy az itt zajló fegyveres konfliktusok, illetve az ezeket kísérő bizonytalanság tartósan elzárja a szegénységből való kiemelkedés lehetőségét a Száhel és szudáni szavanna övezet lakossága előtt. (UN ECA 2016)

2. A többszintű konfliktuselemzés

A második világháború után kialakult kétpólusú nemzetközi rendre a két világhatalom (az Egyesült Államok és a Szovjetunió), illetve szövetségi rendszereik (a NATO és a Varsói Szerződés) közötti katonai és ideológiai szembenállás, biztonságpolitikai szempontból pedig a „nagy kockázat, nagy stabilitás” volt a jellemző. A kölcsönös megsemmisítésre képes katonai paritás tudatában a globális ambíciókkal és globális képességekkel rendelkező két szuperhatalom gondosan ügyelt arra, hogy maguk és szövetségeseik is tartózkodjanak a nyílt katonai összeütközéstől, és a perifériákra

szorították a konfliktusokat, sőt ott sem léptek fel soha közvetlenül egymással szemben, inkább a helyettesekre bízta a helyi háborúk megvívását (ezek az úgynevezett „proxyháborúk”). A rendszernek ez a jellegzetessége rányomta a bélyegét a hidegháborús időszak konfliktuselemzésére is, amelynek a két világhatalom stratégiai gondolkodásának elemzése, illetve modellezése volt a leggyakoribb kiindulópontja.

A Szovjetunió és szövetségi rendszerének 1991-es felbomlása több szempontból is új helyzetet teremtett. Egyfelől kétségtelenül megszüntette a korábbi éles ideológiai szembenállást és a katonai paritást, így lényegesen csökkentette a nagyhatalmak közötti közvetlen katonai konfrontáció esélyét és lehetőségét. Másfelől viszont a kialakult hatalmi vákuum okozta geopolitikai rendetlenségben gyakoribbá váltak az kisebb államok közötti és az államokon belüli regionális hatású fegyveres konfliktusok. Emellett olyan nem állami szereplők jelentek meg a biztonságpolitika színpadán, például nemzetközi szervezetek, multinacionális vállalatok, állam nélküli nemzetek, fegyveres és terrorista csoportok, kalózkodók, akiknek tevékenysége nemcsak az államokon belül, de nemzetközi szinten is súlyos válságokat idézett elő. Vagyis a kétpólusú világrend felbomlása összességében nem egy stabilabb, hanem a korábbinál kiszámíthatatlanabb, jóval összetettebb nemzetközi biztonsági környezetet hozott létre, amelyre biztonságpolitikai szempontból az „alacsony kockázat, alacsony stabilitás” lett a jellemző. A nemzetközi rendszer megváltozott szerkezete, a többszereplős és több szinten folyó konfliktusok, illetve a globalizáció eredményeként megerősödő kölcsönös függőség az új helyzethez alkalmazkodó konfliktuselemzési módszereket igényeltek.

Az egyik ilyen válasz a többszintű konfliktuselemzés módszere lett, amelyet elsőként Kenneth Waltz vetett fel *Man, the State, and War: A Theoretical Analysis* című 1959-ben megjelent munkájában, amelyben a neo-realista iskola alapítója a nemzetközi kapcsolatokban megjelenő viselkedési formák okait vizsgálva hármas látásmódot különböztetett meg: az egyénit, a nemzetállam alapút és a nemzetközi rendszer szintűt. (WALTZ 2001, I., IV. és VI. fejezet) A waltzi kezdeményezés 1990-es évekbeli továbbfejlesztése elsősorban az új helyzetben kialakuló és összetettebbé váló *konfliktusok struktúrájának*, illetve a konfliktusra hatást gyakorló, de a struktúra különböző pontjain elhelyezkedő *szereplők egymáshoz fűződő komplex viszonyának* pontosabb feltérképezésére irányult. (RAMSBOTHAM–WOODHOUSE–MIALL 2005, 95.; GALTUNG 2009, 221–224.; HERBERT 2017, 6.) Vagyis a többszintű konfliktuselemzés nem csupán a konfliktus vertikális

térbeli kiterjedését vizsgálja (például lokális, állami, államközi, regionális, globális), hanem a konfliktusra ható szereplőknek (például egyének, elitek, társadalmi csoportok, nemzetállam(ok), nemzetközi szervezetek, nemzetközi rendszer) a struktúrában belüli vagy kívüli pozícióját is. Emellett azt is feltérképezi, hogy a *konfliktus hátterében meghúzódó okok* (*background causes*) kapcsán a konfliktus belső vagy külső szereplői milyen, a konfliktussal kapcsolatos célokat fogalmaznak meg, és ezek elérése érdekében milyen *mobilizációs stratégiát* (*mobilisation strategy*) követnek. Annak érdekében pedig, hogy javaslatokat tehessenek a konfliktus további eszkalációjának megakadályozására, számba veszik a *konfliktust kiváltó tényezőket* (*triggers*), illetve azokat a *katalizáló tényezőket* (*catalysts*) is, amelyek befolyásolhatják a konfliktus intenzitását és lefolyásának időtartamát. (SMITH 2004, 8–9.) A többszintű konfliktuselemzés utóbbi négy elemét David Dessler kísérelte meg elemzési modellé fejleszteni egy 1994-es tanulmányában, meghatározva az egyes részelemek tartalmát is.

Dessler a *konfliktus hátterében meghúzódó okok* alatt, amelyeket írásában *csatornáknak* (*channel*) nevez, a konfliktusban érintett társadalmi csoportoknak a közös politikai, gazdasági és kulturális sajátosságait, illetve e sajátosságok más csoportoktól való különbségeit érti. Ezek olyan közös jellegzetességek, amelyek miatt a csoportok a konfliktus szereplőivé váltak, például hatalomból való kirekesztés, a hatalom által nyújtott kedvezmények, közös gazdasági helyzet, társadalmon belüli elkülönült közös részidentitás, közös törekvések, vágyak, célok, és amelyek körülhatárolva elkülönítik ezeket a csoportokat egymástól. Vagyis lényegében a konfliktusnak azon mélyebb, strukturális okait érti a fogalom alatt, amelyre a konfliktus egésze épül.

A *mobilizációs stratégia* (ezt „célnak” nevezi írásában) a konfliktus főbb szereplőinek azt a magatartását jelenti, amelyet céljaik elérése érdekében tanúsítanak, amilyen módon céljaikat megpróbálják megfogalmazni, bemutatni és elérni. Vagyis a mobilizációs stratégia vizsgálatakor Dessler szerint a konfliktus okait elsősorban abból a szempontból kell elemezni, hogy miért hajlandók értük harcolni az emberek.

A *konfliktus kiváltó okaihoz* (*triggers*) a szerző azokat a tényezőket sorolja, amelyek a konfliktus időzítését befolyásolják. Ezekkel magyarázható el, hogy miért adott időben, és nem korábban vagy később robbant ki konfliktus. A kiváltó okok gyakran a főszereplők által hozott olyan intézkedések vagy lépések, amelyek jelentősen leszűkítik a békés megoldás lehetőségét, és az erőszakos megoldás felé sodorják a főszereplőket.

Katalizátoroknak (catalysts) pedig Dessler azokat a tényezőket tekinti, amelyek a konfliktus intenzitására és időtartamára lehetnek döntő hatással. Ezek lehetnek belső tényezők, például erőegyensúly a szemben álló felek között, külsők, például nemzetközi beavatkozás, taktikai lépések, például a nyílt összeütközés elkerülése vagy akár természeti adottságok is, például terep, évszak, időjárás. Lehetnek materiális jellegűek, például fegyverellátottság, de kulturális vonatkozásúak is, például erőszakmentes tanok. (DESSLER 1994, 104–105.)

A többszintű konfliktuselemzésnek ez a módszertana a konfliktus háttéréről elsősorban a szereplők jellemzőinek és adottságainak vizsgálatára helyezi a hangsúlyt. Bár foglalkozik a konfliktus okaival is, nem egy, az okokra koncentráló, hanem sokkal inkább a szereplők szervezetségére összpontosító módszertanról van szó. Eredményeivel elsősorban arra tud javaslatot tenni – különösen a konfliktus háttérében meghúzódó okok és a mobilizációs stratégiák elemzésével –, hogy milyen tényezőket és területeket kell tovább vizsgálni ahhoz, hogy elkerülhető legyen a konfliktus eszkalációja. A katalizátorok vizsgálata pedig a konfliktus lezárásához segítheti hozzá a válság kezelésével foglalkozókat.

Az ukrajnai válság értelmezési kereteiről és fordulópontjairól

A többszintű konfliktuselemzés módszerével vizsgálva a 2014-ben kirobbant ukrajnai válság egy olyan komplex válság, amelynek van egy *geopolitikai*, egy *regionális* és egy belső, több területen jelentkező *ukrajnai szintje*, és amely mögött számos, a *konfliktus háttérében meghúzódó okot* találhatunk.

Az ukrán válságról folyó nemzetközi vitákban meglehetősen kevés szó esik az Ukrajnán belüli válságjelenségekről, valamint arról, hogy a jelenlegi helyzet kialakulásához maguk az ukránok is hozzájárultak. Hozzájárultak *az ukrán állam strukturális válságával*, vagyis azzal, hogy 22 év alatt nem tudtak stabil államot létrehozni. Hozzájárultak azzal, hogy magánhadseregekkel, a parlamentben „magánképviselőkkel” rendelkező *oligarchák uralták az ukrán államot és társadalmat*, és ebben a rendszerben *meggyengültek az állami erőszakszervezetek* (hadsereg, rendőrség, a törvény betartását kikényszerítő államapparátus), és az állam számos területen elvesztette erőszak-monopóliumát. A válság mögött ott húzódott *az ukrajnai oligarchák közötti harc* is,

ráadásul többnyire olyan oligarchacsoportok között, amelyek mindegyike kompromittálódott az elmúlt 22 évben. A leglátványosabban a narancsosok 2005–2010 között, majd a Viktor Janukovics mellett állók 2010–2014 között. Természetesen volt a válságnak egy *Kelet-Ukrajna versus Nyugat-Ukrajna dimenziója* is (amely bizonyos értelemben a különböző és igen bonyolult ukrán politikai identitások küzdelme is). Fontossági szempontból pedig az első helyen kell említeni az ukrán válság *társadalom versus politikai elit dimenzióját*. Vagyis azt a társadalmi elégedetlenséget, amely amiatt alakult ki és állandósult (még ha nem is mindig mutatkozott meg tiltakozások formájában), hogy a függetlenség 22 évében az ukrán elít semmilyen elfogadható jövőképet, perspektívát nem tudott ajánlani az országnak, nem tudta stabilizálni és konszolidálni az ukrán államot sem politikai, sem gazdasági tekintetben.

Regionális szinten az ukrán válság egy *Ukrajna és az Oroszországi Föderáció között zajló stratégiai küzdelem* *Ukrajna kül- és széles értelemben vett biztonságpolitikai orientációjáért* – Európai Unió vagy Eurázsiai Vámunió, NATO vagy a taskenti Kollektív Biztonsági Szerződés Szervezete (CSTO). Az elemzők egy része ebben a küzdelemben Kijevet az ukrán állam stabilizálásáért küzdő félnek, Moszkvát az ukrán állam destabilizálására törekvő szereplőnek látta. Ennek megfelelően a kelet-ukrajnai területek szeparatista fegyvereseinek támogatását, Novorosszija mesterséges identitásának felkeltését és a Krím elcsatolását vetik az orosz vezetés szemére. A másik – elsősorban az orosz – oldal ezzel szemben az ukrán nacionalizmust teszi az események fő felelőssévé, és az ukrániai orosz kisebbség védelmében alapvetően jogosnak ítéli az orosz magatartást. Az orientációs küzdelemben nem mentesül a felelősség alól az Európai Unió sem. A tapasztalatok szerint az EU is hajlamos önmagát, illetve az általa kínált lehetőségeket túlságosan rózsaszínűre festeni és a valóságnál vonzóbbá tenni, és azt az illúziót kelteni, hogy a hozzá való közeledés, majd a csatlakozás minden gondot megold. Az EU ezt a hibát az ukránokkal szemben is elkövette, amikor a társulási szerződés kapcsán nem hangsúlyozta, hogy Ukrajna még igen távol áll az Európai Unióhoz való csatlakozás lehetőségétől, és a távoli tagság is csupán egy lehetőség, korántsem biztosíték a modernizációra.

Geopolitikai szinten a legtöbb elemzés – és ezek alapján a nemzetközi közvélemény egy jelentős része – olyan *érdekszféra-küzdelemként*

értelmezi a válságot, amely a nagyhatalmak között folyik, elsősorban az Egyesült Államok és az Oroszországi Föderáció, illetve az Európai Unió és az Oroszországi Föderáció között. Ebben a geopolitikai játszmában Ukrajna sokkal inkább tárgy, mint alany. Ez a küzdelem a felek között 1989–1991 óta tart, és az ukrán válság elsősorban abban különbözik a küzdelem korábbi szakaszaitól, hogy új hatalmi erőviszonyok között zajlik. Az új hatalmi viszonyok legfőbb jellemzője pedig az, hogy az Egyesült Államok globális hatalmi előnyének és ambícióinak csökkenése miatt a korábbiakhoz képest megnövekedett az olyan regionális nagyhatalmak érdekérvényesítő lehetősége saját környezetükben, mint Oroszország vagy Kína.

A válság történetében több példát találhatunk a *konfliktust kiváltó okok*, a *mobilizációs stratégia*, illetve *katalizátorok* dessleri értelmezésére is. Az ukrán válság azt követően robbant ki, hogy Mikola Azarov, a közismerten oroszbarát ukrán kormányfő – az Ausztriában tartózkodó Viktor Janukovics elnök helyett – 2013. november 21-én hivatalosan bejelentette, hogy Ukrajna az eredeti tervekkel ellentétben nem írja alá Vilniusban az Európai Unióval előkészített társulási egyezményt. Gyakorlatilag Azarov bejelentését követően vette kezdetét még aznap este a kijevi Függetlenség téren (Majdan Nezalezsznosztyi), majd később több más nyugat-ukránai városban az a tüntetés- és tiltakozássorozat, amely aztán változó intenzitással, változó főszereplőkkel és változó célokkal január végére Azarov és kormánya bukásához vezetett, február 18–21-re pedig a Janukovics-rezsimet megdöntő felkeléssé vált. Fontos aláhúzni, hogy az Európai Unióhoz való közeledés azon kevés törekvések közé tartozott, amelyeket az elmúlt években az ukrán társadalom többsége, illetve relatív többsége támogatott. Így igen alkalmas volt arra, hogy az ukrán politika színpadán újonnan megjelenő fiatal generáció – amely már a független Ukrajnában szocializálódott, tanult, és igen jól ismeri és használja céljai elérésére a modern tömegkommunikációs eszközöket – az Európa-pártiságot tegye meg mobilizációs stratégiájává. A november 21-én megkezdett tiltakozás december első felében alighanem érdektelenségbe fulladt volna (a november 24-én még 100 ezres tömeg november 26–27-re 900 főre csökkent), ha a hatalom nem ad engedélyt a tüntetők ellen speciálisan kiképzett ukrán rohamrendőrség (a Berkut) november 30-i brutális fellépésére. Ez nem csupán új lendületet adott a kijevi tiltakozásoknak (december 1-jén 300–500 ezer, december 8-án 800 ezer ember gyűlt össze a Majdanon), de egyrészt új

társadalmi csoportokat is a Majdan-mozgalom mellé állított, másrészt Európa-pártiból kormányellenes tiltakozássá alakította át a tüntetést (új mobilizációs stratégia), harmadrészt fizikailag intézményesítette a tiltakozást (a Majdanon ekkor állították fel sátortáborukat a tüntetők, illetve ekkortól került sor az állami intézmények épületeinek blokádjára).

Fontos jeleznünk azt is, hogy Majdan-mozgalom életben tartásához, kiszélesítéséhez, radikalizálódásához és kvázi intézményesítéséhez döntő mértékben járult hozzá, hogy az ukrán kormányzat – politikai szempontból érthetetlen módon – a kivárás és a tiltakozók kifárasztása helyett időről időre igen brutálisan lépett fel a tiltakozók, illetve a velük szimpatizálók ellen. Ilyen volt például a tüntetőkkel szembeni december 11-i rendőri fellépés, Tatjana Csornovol tényfeltáró újságíró december 25-i, Jurij Lucenko, az ellenzékhez tartozó volt belügyminiszter január 10-i megverése, tiltakozók megölése, illetve megsebesítése az ukrán egyesülés 2014. január 22-i ünnepén. Lényegében a békés tiltakozókkal szembeni erőszakos fellépések miatti társadalmi felháborodás lendítette tovább katalizátorként a tiltakozásokat. Olyannyira, hogy a hatalom 2014. január 19–23. közötti brutális fellépését követően jó néhány olyan kelet-ukrajnai – például a dnyipropetrovszki, harkovi, zaporizzjai, luhanszki – megyékben is tiltakozásokra került sor, amelyek egyértelműen Viktor Janukovics politikai hátszágának számítottak.

A válság hasonlóan jelentős katalizátornak bizonyult a Malaysia Airlines MH-17-es járatának 2014. július 17-i lelővése – fedélzetén 283 utassal (köztük 193 holland állampolgárral) és 15 fős személyzettel. A tragédiát követően bekövetkező európai szemléletváltásnak köszönhetően nyertek az ukrán események végérvényesen európai, illetve globális dimenziót. Ekkortól vált nyilvánvalóvá az európai közvélemény többsége előtt az is – különösen azt követően, hogy Oroszország (a „szakadár köztársaságok” bukását megelőzendő) augusztus 27-én önálló frontot nyitott olyan dél-ukrajnai területeken is, amelyeken korábban nem tevékenykedtek szeparatisták –, hogy Moszkva az ukrán válság közvetlen, markáns és lényegi főszereplője. Olyan főszereplő, amely azért támogatja és védi meg a tényleges társadalmi bázis nélküli kelet-ukrajnai szeparatistákat (immár nyíltan is felvállalva az ukrán területi integritás megsértését), hogy ily módon kísérelje meg visszaszerezni a Kijev feletti politikai befolyását. (TÁLAS 2014a; TÁLAS 2014b)

3. A multikauzális konfliktuselemzés

A konfliktusok elemzőit mindig a konfliktusok mozgatórugói érdeklik leginkább. Nem véletlen tehát, hogy a konfliktuselemzés általunk ismertett módszerei közül a konfliktusok különböző ok-okozati összefüggéseit vizsgáló multikauzális elemzés a leggyakrabban használt módszer, különösen a gyakorlati konfliktuskezelés területén. Az okok vizsgálatával már a háttérben meghúzódó okokra, a szereplők céljaira és mobilizációs stratégiákra koncentráló többszintű elemzési módszernél is találkoztunk, de a multikauzális konfliktuselemzés a különböző konfliktusok közti minőségi különbségekre, az okok között fennálló viszonyrendszerek vizsgálatára és ezen keresztül a konfliktus dinamikájára fókuszál, felhasználva ehhez a többszintű elemzés számos elemét is. Elsősorban arra helyezi a hangsúlyt, hogy elválassza a strukturális okokat a szereplők törekvéseinek okaitól, továbbá azoktól a tényezőktől, amelyek a konfliktus fejlődésének során jelennek meg sérelmi okként. Fő törekvése egyrészt az okok és okozati mechanizmusok, minták nyomon követése annak érdekében, hogy meg tudjuk különböztetni a konfliktushoz vezető tényezők szerepét és súlyát a konfliktus kialakulásában és lefolyásában. Másrészt az okok összefüggésének és különbségének vizsgálatával pontosabb képet kíván adni a konfliktus tartalmáról és dinamikájáról is annak érdekében, hogy részletesebben meg tudja határozni a konfliktuskezelés során felmerülő beavatkozások, kötelezettségvállalások időzítését és perspektíváit. A módszer gyakorlati alkalmazói azt hangsúlyozzák, hogy egy adott konfliktus környezetének pontos megismeréséhez elengedhetetlen a különböző oktípusok (a *strukturális/alapvető/gyökeres okok*, a *közeli/célok* és a *kiváltó okok*) megismerése. Továbbá annak árnyalt és részletes felmérése is, hogy ezek egyrészt miként hathatnak a konfliktus dinamikájára (eszkalációjára vagy békés megoldására), másrészt miként alakulhatnak át bizonyos *katalizátortényezők (catalysts)* hatására. (MASON–RYCHARD 2005, 8.; NICAISE 2014, 2.)

Okok alatt ez az elemzési módszer azokat a tényezőket érti, amelyek hozzájárulnak az emberek sérelemérzetének változásához, növekedéséhez vagy csökkenéséhez.

Ezek közül a *strukturális okok*, *alapvető okok* vagy *gyökeres okok* (*structural causes*, *basic causes*, *root causes*) kategóriájába azokat az átfogó tényezőket sorolja, amelyek a politika eredményeként beépülve a társadalom szövetébe és struktúrájába létrehozhatják az erőszakos

konfliktus előfeltételeit. Ezek hasonlóak azokhoz az okokhoz, amelyeket a többszintű elemzés a konfliktus háttérében meghúzódó okokként (*background causes*) definiál, de a multikauzális elemzés az okok történetiségét erőteljesebben hangsúlyozza, felhíva a figyelmet arra, hogy bár a „történelmi problémák” (traumák, igazságtalanságok) igen gyakran nem jelennek meg és nem kapcsolódnak a konfliktus szereplőinek érdekeihez és szükségleteihez, jelentősen befolyásolhatják a konfliktus tartalmát és dinamikáját egyaránt. (MASON–RYCHARD 2005, 8.; NICAISE 2014, 2.)

A *közei okok* vagy *célok* (*proximate causes, targets*) olyan tényezők, amelyek hozzájárulhatnak az erőszakos konfliktus további eszkalációja szempontjából kedvező környezet létrejöttéhez. Ezek a szereplők céljaihoz, érdekeihez és pozíciójához kapcsolódnak, vagyis lényegében azok az okok, amelyek miatt vagy amiért harcolnak. Ezek néha a mélyebb, strukturális problémák tüneti megnyilvánulásai, de korántsem feltétlenül. Hasonlóan a strukturális okokhoz, a közei célok is befolyásolják a konfliktus tartalmát. (MASON–RYCHARD 2005, 8.; NICAISE 2014, 2.)

A *kiváltó okok* (*triggers*) körébe pedig – hasonlóan a többszintű elemzéshez – olyan kulcsfontosságú cselekedeteket, eseményeket vagy ilyenekre utaló várakozásokat és előérzeteket sorol a multikauzális elemzés, amelyek az erőszakos konfliktusok elindulását, kirobbanását vagy fokozódását eredményezhetik. Ebből adódóan a kiváltó okok nem csupán a konfliktus dinamikáját határozzák meg döntő mértékben, de akár új szintre is emelhetik a konfliktust, például abban az esetben, ha alapvetően változtatják meg az egyik szereplő magatartását. A kiváltó okok abból a szempontból is különlegeseek, hogy nehezen jelezhetők előre, és nehezen befolyásolhatók a konfliktusban harmadik félként szerepet vállaló külső szereplők által. (MASON–RYCHARD 2005, 8.; NICAISE 2014, 2.)

Hasonlóan a többszintű konfliktuselemzéshez, a multikauzális elemzés is figyelemmel kíséri a *konfliktus háttérében meghúzódó okokat* (*background causes*), amelyeket egyes képviselőik David Desslerhez hasonlóan *csatornáknak* (*channel*) neveznek. A csatornák alatt a konfliktusban érintett társadalmi csoportoknak azokat a közös politikai, gazdasági és kulturális sajátosságait, illetve e sajátosságok más csoportoktól való különbségeit érti, amelyek meghatározzák egy adott társadalmi csoport identitását és magatartását a konfliktus során. A csatornák vizsgálatát azért tartják fontosnak ennek a módszernek a képviselői, mert hatással vannak a konfliktus tartalmára és dinamikájára egyaránt. Vizsgálatukat ugyanakkor megnehezíti, hogy a csatornák, vagyis a háttérben meghúzódó

okok, gyakran nem kapcsolódnak közvetlenül a konfliktus legfőbb okához. (MASON–RYCHARD 2005, 8.; NICAISE 2014, 2.)

Az úgynevezett *katalizátorokra* (*catalysts*) úgy tekintenek a multikauzális elemzés képviselői, mint amelyek a konfliktus ütemének, intenzitásának és időtartamának befolyásolásán keresztül hatással vannak a konfliktus tartalmára és dinamikájára is. A csatornák és a katalizátorok együtt a konfliktus időtartama alatt átalakíthatják a *közei okokat* és *célokat* is, mint láhattuk például alkotmányjogi viták etnikai ellentétekké történő átalakulását Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában a délszláv háború esetében. (MASON–RYCHARD 2005, 8.)

A fentiek alapján a multikauzális konfliktuselemzés alapkérdései közül a következők a legfontosabbak:

- *mi a konfliktus strukturális oka* – például illegitim kormány, a politikai részvétel hiánya, az egyenlő gazdasági és társadalmi lehetőségek hiánya, a természeti erőforrásokhoz való egyenlőtlen hozzáférés, a rossz kormányzás;
- *milyen kérdések tekinthetők a konfliktus közvetlen okának* – például az ellenőrizetlen biztonsági szektor, a könnyűfegyverek elterjedése, az emberi jogok megsértése, a szomszédos országok destabilizáló szerepe, a diaszpórák szerepe;
- *milyen kiváltó okok járulhatnak hozzá a konfliktus kitöréséhez vagy jövőbeli eskalációjához* – például a választások, a legfontosabb vezető vagy ellenzéki politikai személyiség letartóztatása/meggyilkolása, a szárazság, a helyi valuták hirtelen összeomlása, katonai puccs, a munkanélküliség gyors változása, árvíz, az árucikkek árainak hirtelen emelkedése és áruhiány, gyors tőkekiáramlás az országból;
- *milyen új tényezők járulnak hozzá a konfliktusdinamika meghosszabbodásához* – például a szemben álló szereplők radikalizálódása, a paramilitaris egységek létrejötte, rendkívüli gazdálkodási rend bevezetése, az emberi jogok megsértése, a rendelkezésre álló fegyverek számának növekedése, a félelemérzet elterjedése a társadalomban;
- *milyen tényezők járulhatnak hozzá a békéhez* – például tárgyalások megindulása a szemben álló felek között, a tiltakozások leállítás, reformprogramok, a civil társadalom béke iránti elkötelezettsége, diszkriminációellenes politika.

Az ukrajnai válság a multikauzális elemzés szemszögéből

Mivel a többdimenziós és a többszintű konfliktuselemzés módszereinek bemutatása kapcsán az ukrán válság számos olyan sajátosságáról már szóltunk, amelyek a multikauzális elemzés szemszögéből is beazonosíthatók, itt és most csupán két olyan új elemet említünk meg röviden, amely egy elemzés esetében figyelemre és említésre méltó példa.

A strukturális, alapvető és gyökeres okok: Az ukrán állam korábban említett strukturális válságának egyik igen fontos oka, az ukrán nemzeti tudat megerősítésének pedig egyik komoly akadálya a mindenkire kiterjedő közös történelmi identitás gyengesége Ukrajnában. Ez azaz magyarázható, hogy a jelenlegi Ukrajna területén csupán 1954-től létezik egységes ukrán állam. Egyrészt mert a mai Ukrajna számos területe korábban más országokhoz tartozott (Lengyelországhoz, Oroszországhoz, Magyarországhoz, Romániához), másrészt mert egy tartósan fennmaradó egységes ukrán államot Ukrajna korábbi területein sem sikerült kialakítani. Ennek következtében az ukrán társadalom nemzeti identitásának a közös történelemből eredeztethető eleme mindössze 64 éves, illetve a Krím orosz annektálása óta 80 éves múltra tekinthet vissza. Ez a tény jelentősen megnehezítette az egységes ukrán nemzeti identitás kialakulását az 1991-ben függetlenné váló országban, amit jól jeleztek az ukrajnai elnök és parlamenti választások eredményei is. A gyengének tartott ukrán nemzeti identitásnak valószínűleg komoly szerepe volt abban, hogy Moszkva 2014-ben kísérletet tett a novorosszijai mesterséges identitás felkeltésére. Ez a terv nem csupán megbukott, de a Krím annektálása, illetve a kelet-ukrajnai szeparatizmus orosz támogatása egyértelműen és soha korábban nem látott módon megerősítette az ukrán nemzeti identitást, még az orosz anyanyelvű területeken is.

A kiváltó okok: Korábban szintén említettük, hogy a Majdan-mozgalom életben tartásához, kiszélesítéséhez, radikalizálódásához és kvázi intézményesítéséhez döntő mértékben járult hozzá, hogy az ukrán kormányzat a kivárás és a tiltakozók kifárasztása helyett időről időre igen brutálisan lépett fel a tiltakozók, illetve a velük szimpatizálók ellen. A Janukovics-kormányzat erőszakos fellépésével szembeni társadalmi felháborodásban nagy szerepe volt a narancsos forradalom emlékeinek és tapasztalatainak. A 2004 novembere és 2005 januárja közötti tiltakozásoknak ugyanis úgy sikerült kikényszerítenie az új választásokat

és Viktor Jusczenko elnökké választását, hogy közben egyszer sem került sor a tüntetők elleni erőszakos fellépésre Leonyid Kucsma korabeli ukrán kormányzata részéről.

4. Zárszó

A *többdimenziós*, a *többszintű* és a *multikauzális* konfliktuselemzési módszerek – mivel a biztonság fogalmának kiszélesedésével, a biztonságban meghatározó szerepet játszókat számának növekedésével és a konfliktusok komplex természetének mind mélyebb megismerésére vonatkozó növekvő igénytel párhuzamosan váltak egyre általánosabban elfogadottá a konfliktuselemzés területén – jelentősen kiszélesítették a konfliktuselemzéssel foglalkozó szakemberek körét is. Ma már általánosan elfogadott, hogy egy-egy konfliktus hiteles megismeréséhez és megértéséhez olyan komoly, mély és szerteágazó katonai, biztonságpolitikai, történelmi, politikai, szociológiai, gazdasági, sőt társadalompszichológiai ismeretekre van szükség, amellyel igen ritkán rendelkezik egyetlen személy. Éppen ezért napjainkban mind a kormányok, mind a nemzetközi szervezetek a korábban jelzett szakterületeket jól ismerő elemző csoportokat bíznak meg konfliktuselemzési feladatokkal annak érdekében, hogy minél hitelesebb képet kapjanak a konfliktusokról.

Felhasznált irodalom

- ALKIRE, Sabina – JINDRA, Christoph – ROBLES, Gisela – VAZ, Ana (2016): *Multidimensional Poverty in Africa*. Oxford Poverty & Human Development Initiative (OPHI), University of Oxford. 1–7. Elérhető: www.ophi.org.uk/wp-content/uploads/OPHIBrief40_Africa_Engl.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 08. 06.)
- BERCOVITCH, Jacob – KREMENYUK, Victor – ZARTMAN, William I. eds. (2008): *The SAGE Handbook of Conflict Resolution*. London, SAGE Publications.
- BUZAN, Barry – WÆVER, Ole – DE WILDE, Jaap (1998): *Security. A New Framework for Analysis*. Boulder, Lynne Rienner Publishers.
- Conflict Sensitivity (2015): *Conflict-sensitive approaches to development, humanitarian assistance and peace building: tools for peace and conflict impact assessment*. Conflict Sensitivity Consortium. 121. Elérhető: <http://local>.

- conflictsensitivity.org/wp-content/uploads/2015/05/Conflict-Sensitive-Approaches-to-Development-Humanitarian-Assistance-and-Peacebuilding-Resource-Pack.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 08. 06.)
- DESSLER, David (1994): How to Sort Causes in the Study of Environmental Change and Violent Conflict. In GRÆGER, Nina – SMITH, Dan eds.: *Environment, Poverty and Conflict*. PRIO Report 2/94, Oslo, International Peace Research Institute. Elérhető: prio.org (A letöltés dátuma: 2018. 08. 06.)
- DUDOUET, Veronique (2006): *Transitions from Violence to Peace: Revisiting Analysis and Intervention in Conflict Transformation*. Berghof Report Nr. 15, Berghof Research Center for Constructive Conflict Management. 90. Elérhető: www.prio.org/utility/DownloadFile.ashx?id=479&type=publicationfile (A letöltés dátuma: 2018. 08. 06.)
- DOUCEY, Marie (2011): Understanding the Root Causes of Conflicts: Why it Matters for International Crisis Management. *International Affairs Review*, Vol. 20, No 2. 1–11.
- HAIDER, Huma (2014): *Conflict: Topic Guide*. Birmingham, GSDRC, University of Birmingham. Elérhető: <https://gsdrc.org/wp-content/uploads/2015/07/CON69.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 08. 06.)
- HERBERT, Siân (2017): *Conflict analysis: Topic guide*. GSDRC, Birmingham, University of Birmingham. Elérhető: <http://gsdrc.org/wp-content/uploads/2017/05/ConflictAnalysis.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 08. 06.)
- IMSD – Initiative Mediation Support Deutschland (2017): *Conflict Analysis and Mediation Entry Points*. Federal Foreign Office, Peace Mediation Germany. Elérhető: www.auswaertiges-amt.de/blob/1993562/bad5b35b116a5d06a19b140e8a35cd8d/conflict-analysis-in-peace-mediation-data.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 08. 10.)
- MASON, Simon – RYCHARD, Sandra (2005): *Conflict Analysis Tools*. Swiss Agency for Development and Cooperation. 12. Elérhető: www.css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/Conflict-Analysis-Tools.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 08. 10.)
- MITCHELL, Christopher (2014): *The Nature of Intractable Conflict: Resolution in the Twenty-First Century*. Palgrave Macmillan. DOI: <https://doi.org/10.1057/9781137454157>
- NICAISE, Guillaume (2014): *What is conflict analysis?* Elérhető: www.guillaumenicaise.com/wp-content/uploads/2014/09/resum%C3%A9-du-cours_analyse-de-conflicts.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 08. 10.)
- OLIVA, Fabio – CHARBONNIER, Lorraine (2017): *Conflict Analysis Handbook. A field and headquarter guide to conflict assessments*. Turin, United Nations

- System Staff College. Elérhető: www.unssc.org/sites/unssc.org/files/unssc_conflict_analysis_fabio_oliva_lorraine_charbonnier.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 08. 10.)
- RAMSBOTHAM, Oliver – WOODHOUSE, Tom – MIAL, Hugh (2005): *Contemporary Conflict Resolution. The prevention, management and transformation of deadly conflicts*. Cambridge, Polity Press.
- SANDOLE, Dennis J. D. – BYRNE, Sean – SANDOLE-STAROSTE, Ingrid – SENEHI, Jessica eds. (2009): *Handbook of conflict analysis and resolution*. London, Routledge.
- SMITH, Dan (2004): *Trends and Causes of Armed Conflict*. Berghof Research Center for Constructive Conflict Management. Elérhető: www.berghof-foundation.org/fileadmin/redaktion/Publications/Handbook/Articles/smith_handbook.pdf (A letöltés dátuma: 2018. 08. 10.)
- TÁLAS Péter (2014a): *A jelenlegi ukrán válságról 2.0*. SVKK Elemzések. 1–13. Elérhető: svkk.uni-nke.hu (A letöltés dátuma: 2018. 08. 10.)
- TÁLAS Péter (2014b): Az ukrán válság értelmezési kereteiről és az ukrán választásokról. *Nemzet és Biztonság – Biztonságpolitikai Szemle*, 7. évf. 5. sz. 111–123. Elérhető: <https://svkk.uni-nke.hu/document/svkk-uni-nke-hu-1506332684763/svkk-elemzesek-2014-8-a-jelenlegi-ukran-valsagrol-2-0-talas-p.original.pdf> (A letöltés dátuma: 2018. 08. 10.)
- UN ECA – United Nations Economic Commission of Africa (2016): *Conflict in the Sahel region and the developmental consequences*. 133. Elérhető: <https://repository.uneca.org/bitstream/handle/10855/23474/b11580410.pdf?sequence=3> (A letöltés dátuma: 2018. 08. 10.)
- WALTZ, Kenneth N. (2001): *Man, the State, and War: A Theoretical Analysis*. Columbia University Press.
- WEBER, Charles – GALTUNG, Johan eds. (2007): *Handbook of Peace and Conflict Studies*. London, Routledge. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203089163>